Kultur ja servodaga suorgi

Sámi dutkama prográmma

Prográmmaplána

Norges forskningsråd

Norgga dutkanráđđi

© **Norgga dutkanráđđi 2003**

Norgga dutkanráđđi / Norges forskningsråd
Poostboks 2700 St. Hanshaugen
0131 OSLO
Telefuvdna: 22 03 70 00
Telefáksa: 22 03 70 01
Čállagiid sáhttá diŋgot interneahtas:
http://www.forskningsradet.no/bibliotek/publikasjonsdatabase/
dahje ruoná nummar telefáksas: 800 83 001

Interneahtta: bibliotek@forskningsradet.no
X.400: S=bibliotek;PRMD=forskningsradet;ADMD=telemax;C=no;
Ruovttusiidu:http://program.forskningsradet.no/samisk/
Sámegillii almmuhuvvon čakčamánus 2003

Oslo, čakčamánnu 2003
ISBN-nr. 82-12-01851-2

SISDOALLU

1 DUOGÁŠ.....4

2 PERSPEKTIIVVAT JA HÁSTALUSAT.....5

3 PROGRÁMMA ULBMILAT.....6

3.1 OASSEULBMILAT.....6

4 FÁTTÁT JA ČUOLBMAČILGEHUSAT.....6

4.1 SÁMI IEŠCEALKIN: OLGGOSBUKTIN JA EAVTTUT.....7
4.2 SÁMI SERVODATEALLIN: OKTAVUOĐA JA ÁSAHUSLAŠ BEALIT.....9

5 ČAĐATGASKKA VUORUHEAMIT.....11

6 PROGRÁMMA ORGANISEREN JA GASKAOAMIT.....12

6.1 ÁSAHUSSTRATEGIIJA.....12
6.2 RIIKKAIDGASKASAŠ STRATEGIIJA.....13
6.3 ALMMUHEAPMI JA GASKKUSTEAPMI.....13
6.4 VUOĐĐOÁVDNASIID SEAILLUHEAPMI, ČOHKKEN JA LÁHČIN.....14
6.5 OVTTASTAHTTIN EARÁ PROGRÁMMAIGUIN.....14
6.6 PROGRÁMMA ORGANISEREN.....14
6.6.1 Lagabut čilgehus doarjjamálliin.....15
6.7 ÁIGEPLÁNA JA RUHTADEAPMI.....15

MILDOSAT.....16

MIELDDUS 1: PROGRÁMMASTIVRRA MANDÁHTTA.....17

1 NAMMADEAPMI JA DOAIBMANÁIGI.....17
2 BARGGUT.....17
3 FÁPMUDUSAT.....18
4 PROGRÁMMAHÁLDDAHUS.....18

MIELDDUS 2: PROGRÁMMASTIVRRA ČOAHKKÁIBIDJAN.....19

MIELDDUS 3: PROGRÁMMA ČAĐATGASKKA VUORUHEAMIT.....20

OAČČUHEAPMI JA DUTKANOAHPAHUS.....20
SÁMEGIELLA DUTKAMIS.....20
KULTUVRRALAŠ VARIAŠUVDNA JA MÁŊGGABEALÁTVUOHTA
ÁIGGIS JA ÁVVOSIS.....21
SÁMI DUTKAMA ETIHKKA.....21

1 Duogáš

Sámi dutkama prográmma lea muhtin dain doaimmain mii lea *Dutkanráđi sámi dutkama nannema doaibmaplánas*, maid Dutkanráđi váldostivra dohkkehii 06.09.00. Kultur ja servodaga suorggis lea prográmma plánema ja doaimmaheami ovddasvástádus. Sihke Kultur ja servodaga suorggis ja Dutkanráđi eará surggiin lea dasa lassin ovddasvástádus laktit sámi perspektiivvaid iežaset dutkannákcabidjamii go lea áššáigullevaš.

Norgga álbmotdieđalaš dutkanráđđi ruhtadii logi jagi (1981-92) sámi ja kvena giela, historjjá ja kultuvrra dutkanprográmma. Go Norgga dutkanráđđi ásahuvvui 01.01.93, lei dát prográmma loahpahuvvan, muhto Kultur ja servodaga suorgi lea joatkán sierra nákcabidjamiin sámi dutkamii. Jahkásaččat lea 3 – 3,5 miljovnna ruvdno leamaš várrejuvvon sámi dutkamii Kultur ja servodaga bušeahta badjel, ja ruđat leat almmuhuvvon ovtta - guovtte geardde jahkásaččat. Muhtun muddui leat maid sámi gullevaš prošeavttat ruhtaduvvon Dutkanráđi soames eará surggiid prográmmaid vuolde.

Sámedikki ja Norgga dutkanráđi bivde Stuoradiggedieđáhusas nr. 36 (1992-93) *Oktavuođa dutkan* ja Stuoradiggedieđáhusas nr. 52 (1992-93) *Norgga sámepolitihka birra* guorahallat sámi dutkama gullevaš dilálašvuođaid. Sámedikki oassi guorahallanbarggus, S*ámi dutkama guorahallan* maid Sámediggi attii juovlamánu 5.b.1996:s, deattuhii sámi dutkama rámmaeavttuid ja organiserema. Dutkanráđi oassi barggus, *Sámi dutkan – Dutkanráđi guorahallan*, čilge váldoosiid ja dárbbuid earret eará oahppoávdnasiid, oaččuheami ja fágalaš fierpmádagaid birra.

Dutkanráđđi lea atnán Sámedikki ja Dutkanráđi guorahallamiid sámi dutkama birra vuođđun ráhkadit alccesis doaibmaplána dán suorggi nákcabidjamii. Doaibmaplánas leat dát elemeanttat:

- Kártet máhttostáhtusa,
- Fuomášupmi ehtalaš čuolbmačilgehusaide,
- Oainnusin dahkat ja laktit sámi dutkama Norgga dutkanráđi prográmmaide ja doaimmaide,
- Bargat oažžut eanet sámi ovddasteami Dutkanráđi orgánain,
- Ásahit jámma oktavuođa Sámedikkiin,
- Ruhtadit dutkanprográmma ovddemusat Kultur ja servodaga suorggi bokte, muhto eará surggiin leat vejolašvuođat guddjet ruhtajuolludemiid dan progámma čađa ja/dahje ovttastahttit iežaset ruhtajuolludemiid sámi dutkamii dainna.

Dutkanprográmma stivra lea ožžon strategalaš ovddasvástádusa čađahit doaibmaplána. Norgga dutkanráđi eará surggiin lea oasseovddasvástádus iežaset surggiide. Prográmmastivrra strategalaš ovddasvástádus lea lagabut čilgejuvvon mandáhtas, ja lea **mielddus 1:n** prográmmaplánii. Prográmmastivrra čoahkkáibidjan čuovvu **mielddus 2:n**.

Prográmmastivra lea ráhkadan prográmmaplána Dutkanráđi sámi dutkama doaibmaplána mielde ja láidestemiid vuođul maid Kultur ja servodaga suorgestivra lea bidjan ovdalaš mearrádusaiguin[1].

2 Perspektiivat ja hástalusat

Dutkanráđi ja Sámedikki sámi dutkama guorahallamat čájehit ahte dutkandárbbut leat stuorrát, ja ahte dárbbašuvvo sihke fágalaš ja fáttálaš viidodat. Danin lea dárbbašlaš ulbmillastit nákcabidjama.

Dutkamii vuođđuduvvon máhttu lea šaddan mávssolažžan ain eanet surggiin servodagas. Dutkan lea danin šaddan dehálaš gaskaoapmin sihke sámi ja norgga mearrideddjiide buot dásiin, oažžun dihte ipmárdusa ja váikkuheami sámi servodaga ovdáneapmái. Dát ovddasta dehálaš hástalusaid dutkamii. Muhtin hástalus prográmmii lea buktit máhtu dán servodatovdáneami birra, erenoamážit dan dáfus ahte čalmmustahttit sámi servodaga máŋggabealátvuođa ja áiggi ja ávvosa kultuvrralaš variašuvnna.

Máhttu mii ovdanboahtá dutkama bokte, lea nugo eará ge máhttu, dasa lea mihtilmas dutkiid duogáš, sohkabealli ja oaidnobealli. Ahte maiddái dutkanbohtosat leat "sajádatheivehuvvon máhttu”, oidno hui čielgasit eamiálbmotservodaga dutkama ektui. Dađistaga go dutkan lea šaddan deháleabbon ipmirdit sámi servodaga ovdáneami, de biddojit eanet gažaldagat dutkama čielga autorihtehttii. Danin lea sávvamis ii dušše čuovvolit, muhto maiddái čuolmmastahttit daid analysajurdagiid mat olggosbuktojit dán prográmmaplánas.

Vuođđogažaldaga digaštallan áiccalmahttá ahte dutki oaidnobealli lea hui dehálaš sihke fáddáválljemii ja dulkonviidodahkii. "Olggobealde-posišuvnnas" leat dávjá gažaldagat nugo "mii lea mihtilmassan ja earuha sámi kultuvrra ja servodaga" ja "movt servodat oppalaččat váikkuha sápmelaččaide" miellagiddevaččat. Dakkár mállet gažaldagaid duogábealde, mat deattuhit sápmelaččaid "erohusaid", lea dajakeahtes "mii" ja eahpeváttis mihttomearri dahje standárdda mas majoritehtaservodat ovddasta dábálašdili. "Siskkobealde-posišuvnnas" ii leat álot dárbbašlaččat nu ahte lea "norgalaš" mii lea čujuhusrámman. Danin lea guovddáš hástalus sámi dutkamii rahpat dulkonviidodagaid main dárbbašlaččat ii leat čearddagaskasaš dahje minoritehta – majoritehtaperspektiiva. Lea deháláš veahkehit hukset dutkanperspektiivva sámi vásáhusaid, doahpagiid ja árvvuid vuođul.

Seammás lea dehálaš ahte sámi dutkan oažžu lobi ja saji bidjat fuomášumi sámi máilmmi *olggobeallái*. Ulbmila vuođul ahte sámi dutkan berre leat dehálaš veahkkin dábálaš máhttohuksemii, áigu prográmma deattuhit riikkaidgaskasaš ja sisriikkalaš lágan dutkama, sihke vuođđodutkama go fáttálaš guvllot dutkama mii bidjá sámi dilálašvuođaid dábálaš eamiálbmoga oktavuhtii. Prográmma okta dain deháleamos bargguin lea doarjut doaimmaid mat oppalaččat sáhttet mielde hukseme sámi dieđageavahusa.

[1] Lassin leat huksejuvvon Sámedikki ja Dutkanráđi guorahallamiidda ja sin duogášávdnasiidda, atná prográmmaplána vuođđun máŋgga ođđasit barggu: Stuoradiggedieđáhus nr. 41 (1996-97) *Norgga sámepolitihka birra*, Stuoradiggedieđáhus nr. 39 (1998-99) *Dutkan áigeearus* ja NAČ 2000:3 *Sámi oahpaheaddjeoahppu – gaskal iešguđet máhttovieruid*.

3 Prográmma ulbmilat

Prográmma váldoulbmil lea oaččuhit ja movttidahttit dutkama mii sáhttá addit ođđa ipmárdusa ja ođđa perspektiivvaid, ja movttiidahttit fágaidgaskasaš ja eanet-ásahuslaš ovttasbargui sámi dutkamis. Prográmma galgá váldit vuhtii ja ovdánahttit fágasurggiid, dutkansurggiid ja –birrasiid main muhtun muddui leat heajut dutkanvierut go árbevirolaš ja sajáiduvvon áđain. Seammás galgá prográmma veahkehit hukset máhttovuođu mii sáhttá ávkin sihke sámi ja norgga mearrideddjiide.

3.1 Oasseulbmilat

Prográmma galgá dagahit:

- Oaččuhit ja hukset gelbbolašvuođa birrasiin mat barget sámi dutkamiin, ahte sápmelaččat ožžot vejolašvuođa kvalifiseret dutkamii ja oaččuhit eanet nissonolbmuid sámi dutkamii,
- Eanet ovttasbarggu dutkanoahpahusa birra gaskal Davvikalohta universitehtaid,
- Bajidit sámi dutkama kvalitehta ja ovdánahttit alla gelbbolaš dutkanbirrasiid,
- Ovdánahttit sámegiela dieđagiellan,
- Oažžut ovdan eanet dutkama sámi iešcealkima ja servodateallima birra,
- Deattuhit sohkabeali perspektiivva dutkamis, ja dan oktavuođas árvvoštallat erenoamáš doaimmaid dárbbu,
- Sihkkarastit, čohkket ja láhčit vuođđoávdnasiid,
- Ovttastahttit dutkanáŋgiruššama Norggas ja movttiidahttit oažžut ovttasbarggu ja fierpmádagaid gaskal ásahusaid, vai olaha guhkesáigásašvuođa ja joatkevašvuođa vaikko leat smávva birrasat ja oalle unnán oassálastit.
- Riikkaidgaskasaš ovttasbarggu gaskal Norgga dutkanbirrasiid ja dehálaš olgoriikka dutkanbirrasiid ja ovdanbuktit Norgga sámi dutkama dehálaš olgoriikka birrasiin.
- Oainnusin dahkat sámi dutkama, doarjjan sihke oppalaš máhttohuksemii ja almmolaš digaštallamii,
- Buoret mearridanvuođu sámi ja norgga almmolaš orgánain.

Iešguđet fáttáin (geahča kap. 4) deattuhuvvojit oasseulbmilat iešguđetládje.

4 Fáttát ja čuolbmačilgehusat

Fáttát ja čuolbmačilgehusat maid prográmma áigu deattuhit ja ovdánahttit, leat vuođđuduvvon perspektiivvaide ja hástalusaide mat leat čilgejuvvon 2. kapihtalis ja láidestemiide mat doaibmaplánas leat addojuvvon. Progámma ii bija čielga ráddjejumi, muhto organiserejuvvo

guokte váldosuorggi birra: *Sámi iešcealkin*: *olggosbuktin ja eavttut ja Sámi servodateallin: oktavuođa ja ásahuslaš bealit*. Organiseren dovddaha ahte lea stuora dáhttu movttiidahttit máŋggafágalaš lahkoneapmái ja ovttasbargui gaskal iešguđet fágabirrasiid. Dat ii ráddje vejolašvuođa bidjat oktii máŋga fága ja dan guovtti váldosuorggi čuolbmačilgehusaid. Gažaldagat teavsttas leat jurddašuvvon ovdamearkan čuolbmačilgehusaide maid sáhttá guorahallat, iige gažaldahkan maid prográmma dárbbašlaččat ferte geahččalit čoavdit.

Iešguđet fáttáid nákcabidjama viidodat lea earret eará eanet ruhtadangálduid hálddus.

4.1 Sámi iešcealkin: olggosbuktin ja eavttut

Sámi kultuvrras lea guhkes dološáigi. Vaikko muhtin elemeanttain mat oktiibuot dahket dálááiggi sámivuođa, leat álgoruohttasat nuortan ja soitet maiddái oarjin, de lea jáhkkimis sámi kultuvra šaddan ja ovdánan ovddemusat doppe gos dál gávdno.

Maŋemus oasis 20. jahkečuođis leat oaidnán kultuvrralaš ja polihkalaš morráneami sámi servodagas mii eanet ja eanet lea dovddahuvvon girjás našuvdnahuksenproseassan. Dán áigái lea mihtilmassan oalle garra vuostelasvuođat sihke sámi servodagas ja gaskal dan ja majoritehtaservodagaid. Vuostelasvuođaid leat vásihan riidovulosažžan, muhto maiddái movttiidahttin. Dat ahte almmolaččat lea dohkkehuvvon ahte sámit leat eamiálbmot, ja čuovvovaš sámiid álbmotválljejuvvon orgána ásaheapmi, Sámedikki, ja ahte sámegielat leat láhkanannejuvvon, čájeha ahte mii leat ođđa áigodagas man birra lea dehálaš oažžut máhtu.

Norggas leat golbma sámi čállingiela. Gielaid sajádat lea jámmat hui hearki, ja ollu sápmelaččat rahčet oažžut ruovttoluotta iežaset massojuvvon giela. Prográmma áigu geahččalit veahkehit ahte **sámegielat** ožžot ovdánanvejolašvuođaid nugo ođđaáigásaš gielat ja erenoamážit dieđagiellan. Dábálaš grammatihkalaš oahput ja sátneoahput, terminologiijaovdánahttin, giellahistorjjálaš oahput ja nammadutkan leat prográmma dehálaš dutkansuorggit. Giellaávdnasiid čohkken ja sihkkarastin lea dehálaš bargu.

Našunálstáhtaid gielat goaridit garrasit sámegielaid. Kontrastiiva dutkan lea danin hui dehálaš, earret eará kártet man viidát ja makkár mállet váikkuheamit leat. Prográmma áigu erenoamážit movttiidahttit dutkat ealáskahttinproseassaid ja sámegiela sajádaga servodagas. Áigeguovdilis fáttát sáhttet leat kártet giellamáhtuid ja giellageavaheami ahkegullevaš, geográfalaš ja oahpahuslaš earuid, ja nuoraid gaskavuođa ođđa mediaide. Riekti cealkit iežas gillii lea leamaš dehálaš váldoáššin sámi lihkadussii. Iežaset giela rievtti láhkanannen lea dagahan muhtin hástalusaid sihke politihkalaččat-hálddatlaččat ja giellafágalaččat. Danin lea hui mávssolaš oažžut máhtu sámegiela eavttuid birra almmolašvuođas.

Sámi ***girjjálašvuođa olggosbuktimat*** lea oalle ođđa ilbmudus. Prográmma áigu bidjat vuođđun viiddis definišuvnna girjjálašvuođadoahpagii nu ahte lea várri laktit sihke luođi, álbmotmáidnasiid, cukcasiid, muitalusaid ja ođđaáigásaš muitaleami girjjálašvuođadutkamii, vai álgit viidábut fágalaččat lahkonit guorahallat sihke boarrásit ja ođđasit sámi girjjálašvuođa. Sáhttá maiddái álgit buohtastahtti dutkama gaskal sámi ja eará eamiálbmogiid girjjálašvuođa. Prográmma hálida lassin deattuhit rámmaeavttuid bisuhit ja ovdánahttit

eamiálbmotgielaid girjjálašvuođagiellan ja ásahuslaš dilálašvuođaid buvttadit ja juogadit dan mutto smávva girjjálašvuođa go mii sámi lea.

Dehálaš čujuhusčuokkis sámi našuvdnahuksenprosessii lea leamaš ***sámi dološáigi***. Prográmma áigu suovvat sihke teorehtalaš ja empiralaš dutkamiid dološ sámi servodaga iešguđet beliid birra. Servodatorganiserema, vearuheami ja ealáhuslaš resurssaid geavaheami birra gávdnojit ain ollu geavatkeahtes, ja soitet fuomáškeahtes, ávdnasat arkiivvain. Historjjá, árbevieruid, muitalusaid ja álbmotmuitalusaid, luđiid ja eanadatcukcasiid dutkamat sáhttet leat gudjin ipmirdit dološáigge norpmaid, sosiála regulerendoaimmaid ja máilmmeáiccalmasvuođaid. Dán suorggis lea stuora máhttobuvttadeami nákca, ja dás leat maiddái hástalusat láhčit empiralaš ávdnasa dutkamii ja ovdánahttit vuogi ja teoriija sámi dilálašvuođaide. Lea maiddái dehálaš dutkat movt dološáigi lea oassin dálá sámi iešipmárdusas ja identitehtahábmemis, seammás go ii čatnas dakkár analysaperspektiivii mii dušše ipmirda dološáiggi leat čujuhusčuoggán dálááiggi identitehtahábmemii.

Kultuvrralaš iešipmárdus ja - cealkin maiddái olggosbuktojuvvo ávnnaslaččat. Unnán deattuhuvvon dutkansuorgi dálááiggi dutkamis lea movt olbmot leat ásahan iežaset ávnnaslaš ja fysalaš máilmmi. Danin lea dárbu eanet dutkat movt sámi ávnnaslaš kultuvra nugo ovdamearkka dihte huksenvierru, duodji, bivttas, neavvut, biergasat ja teknihkalaš veahkkeneavvut leat rievddadallan áiggis ja ávvosis. Kulturmuittuid, govvadusaid, ipmárdusa ja máhtu oktiičatnan ávnnaslaš ja vuoiŋŋalaš kultuvrii ja álbmotmuittut leat dehálaš bargun prográmmii.

Mihtilmas bealli našuvdnahuksenáiggis lea leamaš mihá garrasit ja stuorát ***sámi kulturolggosbuktimiid almmolaš olggosgovven***. Dát iešcealkin dovddahuvvo go leat nu ollu olggosbuktinvuogit: giela, oskku, duoji, govvadáidaga, musihka, girjjálašvuođa, museačájáhusaid, filmma, radio- ja TV-prográmmaid rájes politihkalaš, oskkolaš ja eallinvuogi guvllot digaštallamiidda ja oaivilnákkuide. Dát ovddastit fáddásurggiid main livččii vejolaš dutkat sihke suorgeguvllot ja fágaidgaskasaš ja máŋggafágasaš dutkamušaid. Prográmma háliida bovdet dutkamiidda mat váldet ovdan eanet dáidda- ja estetihkkafágalaš perspektiivvaid ja dutkamiidda mat fuomášuhttet dáid olggosbuktimiid oaivilbeali ja eavttuid. Muhtin áigeguovdilis gažaldagat sáhttet leat: Makkár olggosbuktin váldojuvvo atnui? Makkár iešgova gaskkustit ja hástalit dat ođđa olggosbuktimat? Movt doibmet dát olggosbuktimat oaivilráhkadeaddjin oktagaslaš ja kollektiivvalaš dásis? Makkár kulturolggosbuktimat institualiserejuvvojit? Gii ráhkada mearrideaddji kulturvuogádagaid? Lea maid dehálaš oažžut ipmárdusa das makkár kulturgaskkusteami, kulturcuiggodeami ja kulturođasteami eavttut addojit.

Unnán deattuhuvvon dutkansuorgi dássážii lea maid ***sámi mánát ja nuorat*** ieža celket. Mánát ja nuorat oassálastet dál ođđa ja iešguđetlágan sosiála báikkiin. Muhtin dáin báikkiin leat vásedin heivehuvvon sin váste ja maid ollesolbmot bearráigehččet: ovdamearkka dihte skuvlaastoáiggeortnegat, falástallansearvvit, kulturskuvllat, nuoraidklubbat ja politihkalaš ja oskkolaš organisašuvnnat. Olggobealde dáid eanet formála báikkiid ráhkadit mánát ja nuorat iežaset báikkiid, gos ollesolbmot unnán dahje eai obanassiige oassálastte; ovdamearkka dihte nieiddaid-/bártniidlatnja, interneahtta, čuojahanjoavku, skohtermátkkit. Áigeguovdilis gažaldagat dáppe maiguin sáhttá bargat leat: Maid ovddastit dát ođđa sosiála báikkit mánáide ja nuoraide dan ektui ahte sosiáliseret ja bajásgeassit guhtetguoibmáseaset? Movt hábmejuvvojit sohkabealerollat dakkár oktavuođain? Makkár eallinkarriera jurdagat olggosbuktojuvvojit dás? Movt mánát ja nuorat olggosbuktet sámivuođa dáin ođđa báikkiin?

Eará dehálaš fáddá man birra lea dehálaš eanet oahppat lea mii sámi nuoraidkultuvrii váikkuha eanemusat, ruovttubiras dahje olggobealde váikkuheamit.

Eará bealli dálá áiggis lea ***sámi almmolašvuođa*** šaddan. Hohpolaš gažaldat lea movt dán šaddama galgá čilget stuorát kulturpolitihkalaš oktavuođas. Sámi almmolašvuođas lea vuosttažettiin iežas sierra dimenšuvdna servodaga siste. Lea dehálaš čuvget dán dimenšuvnna eavttuid ja movt dat oppalaččat rievdada gaskavuođa gaskal indiviidda ja servodaga ja servodaga iešgova. "Sámi almmolašvuođa" gažaldat berre ovdamearkka dihte leat miellagiddevaš čilget ja analyseret " borgálaš almmolašvuođa" doahpaga ektui. Geahččanguovllut dutkat sámi almmolašvuođa sáhttet leat: Mat leat almmolaš sámi oavilráhkadeami eavttut? Makkár mearkkašupmi das lea indiviiddaid oaivilráhkadeapmái? Gii oažžu vejolašvuođa ovdanbuktit iežaset ákkastallamiid almmolaččat ja beassá daid geahččaladdat jurddašeaddji sámi olbmuid ektui? Gean ja makkár beroštumiid ovddastit olbmot? Makkár rolla lea sámi median almmolaš oaivilráhkadeamis? Makkár váikkuheapmi lea dán oaivilráhkadeamis politihkkahábmemii; organisašuvnnaid, bellodagaid ja Sámedikki politihkkii?

Dasto lea vel olggut dimenšuvdna mas juohke mállet soahpameahttunvuohta gaskal sámiid normatiiva gažaldagain beare dávjá unniduvvo leat soahpatmeahttunvuohtan "rievttes sámivuođa" birra. Máhttu mediaid rolla ja eavttuid birra lea diehttelasat guovddážis maiddái dán čuolmmastaga siste. Maid mearkkaša báikkálaš (suohkanlaš), fylkkagielddalaš ja našuvnnalaš politihka oaivilráhkadeapmi sámi kultuvrra ja servodateallima ektui?

Lea maid dehálaš oažžut máhtu das movt dutkan lea váikkuhan ja váikkuha ráhkadit, bisuhit ja rievdadit oainnuid ja ipmárdusaid sámi kultuvrra ja servodateallima birra ja nu ráhkadit eavttuid sámi iešcealkimii.

4.2 Sámi servodateallin: oktavuođa ja ásahuslaš bealit

Historjjálaččat lea sámi servodat aktiivvalaččat ovttasdoaibman biras servodagaiguin. Dološ ja dálá sámi servodateallima berre danin dutkat sihke ovttasdoaibmanminstariid ja servodaga ásahusaid dáfus. Dasa gullá movt ovttasdoaibmanoktavuođat ja oktavuohta stáhtalaš struktuvrraiguin lea leamaš organiserejuvvon ja makkár sosiála, rievttálaš ja ekonomalaš váikkuhusat das leat leamaš.

Prográmma áigu oppalaččat movttiidahttit dutkama mii váldá ovdan sámiid ***resursaávkkásteami ja riektesajádaga***, sihke našuvnnalaččat ja rikkaidgaskasaččat. Dan oktavuođas lea hui dehálaš vuđolaččat dutkat báikkálaš geavahanminstariid ja hálddašanráđđenvugiid ja movt dát minstarat leat ovttastahttojuvvon dahje hilgojuvvon našuvnnalaš riektevuogádagas. Dasa lassin lea sávahahtti analyseret movt sámi geavaheami, árbevieru ja hálddašeami morálalaš ja politihkalaš vuođđu lea árvvoštallojuvvon. Eamiálbmotrievtti ja eamiálbmotsuodjaleami normatiivva vuođu berre čuvget máŋggafágat oaidnobealis.

Ovdalaš sámi servodagaid birramáilmmi oktavuođaid variašuvdnaviidodahkii berre bidjat eanet fuomášumi go mii dássážii lea leamaš. Nu sáhttá dutkan ođasmahttit iežaset modeallaid das movt dát servodagat ledje organiserejuvvon. Eará vuđolaš dilálašvuohta lea ássan- ja álbmotovdáneapmi, mas máŋga fáddásuorggi (nugo omd. bearaš- ja johtinhistorjá) ja regionála ovdánahttinbealit ain leat apmasat. Áigodagat, suorggit ja fáttát mat ovdal leat ožžon unnán fuomášumi, vuoruhuvvojit dás ovddasguvlui buot dáin surggiin.

Ođđaáigásaš ***sámi ásahusaid*** ovdáneapmi lea dáhpáhuvvan ollu surggiin; oahpahusas, dutkamis, dearvvašvuođas, politihkas, dáidagis ja kultuvrras. Prográmma áigu bovdet dutkamii mii hukse teorehtalaš perspektiivva dán ovdáneapmái ja mihtilmas surggiid dutkamiidda (case-dutkamat).

Teorehtalaš ja historjjálaš dásis lea dárbu dutkamiidda mat ovdánahttet máhtu dakkár našuvnnalašhuksenproseassaid birra maid leat vásihan sámi álbmoga gaskkas. Dehálaš bealli lea dutkat movt minoritehtaid politihkalaš oassálastima rahčan dálá našunálstáhtaid rámmaid siskkobealde váikkuha iešalddis našunálstáhtii ásahussan. Mat leat norgga ásahusaid ja álbmoga reakšuvnnat ođđa sámediggevuogádahkii? Eará gažaldat livččii makkár sadji sámi servodatovdáneapmái lea addon ja addo našuvnnalaš historjjás.

Mihtilmas surggiid dutkamiid dáfus, áigu prográmma vuoruhit dutkamiid main fuomášupmi biddjo ođđaálggahuvvon ásahusaid eavttuide ja dasa maid dat mearkkašit. Čuolmmaid bidjan ja analysa das sáhttá ásahit vuođu ođđa máhttui ja leat veahkkin sámi kulturdigaštallamii. Vuolábealde govvidit muhtin áigeguovdilis surggiid ja čuolbmačilgehusaid.

Sámedikki ásaheapmi lea ráhkadan ođđa eavttuid ***sámi politihkkahábmemii***. Ásaheapmi čilgejuvvui dainna ahte Sámediggi galggai leat deháleamos sámepolitihkalaš eaktolágideaddji. Seammás joatká organisašuvdnabargu mii áigá juo lea doaibmagoahtán, ja ođđa konstellašuvnnat čuožžilit. Áigeguovdilis čuolbmačilgehusaid sáhttá čatnat Sámedikki ja eará politihkalaš ásahusaid ovdáneapmái ja oktavuođaide sámi servodahkii ja olggobeale máilbmái, nugo davviriikkalaš ovttasbargu ja eamiálbmotovttasbargu. Movt doaibmá Sámediggi politihkalaš eaktolágideaddjin? Maid Sámediggi ieš oaivvilda dán birra? Movt dat olggosbuktojuvvo Sámedikki iežas politihkkahábmemis ja hálddašangeavahusas? Makkár vuordámušat biddjojit Sámediggái ja geas? Erenoamáš guovddážis leat demokratiijaovdáneami ja fápmobalánssa gažaldagat. Lea maid deháláš čuvget suohkaniid, fylkkagielddaid ja eará hálddašanovttadagaid rolla sámi váikkuhanfámu ektui gažaldagain mat gullet bisuhit ja ovdánahttit sámi kultuvrra.

Maŋemus logi jagis leat oaidnán ***sámi oahpahusvuogádaga*** huksejuvvome mánáidgárddis gitta allaskuvlla dássái. Dutkamat mat geahčadit sámi skuvlla servodatásahussan leat miellagiddevaš ovdamearkan sámi servodateallima ođasmahttimii. Dárbbašuvvojit dutkamat mat sihke ipmirdit skuvlla máhttogaskkustanásahussan ja báikin gos ovdánahttá ja cealká sámi identitehta. Eará hástalus lea skuvlla ja servodaga deaivideapmi. Muhtin áigeguovdilis gažaldagat dás sáhttet leat: Makkár eavttuid báikkálaččat addet ovttaiduhttit ođđaáigásaš sámi skuvladoaimmahaga? Movt váikkuhit ovdamearkka dihte dilálašvuođat nugo dáruiduhttin, stigmatiseren, skuvlla organiseren ja man mutto máhttet sámegiela dasa movt báikkálaš servodat ipmirda dálá sámi skuvlla? Maid mearkkaša ođđaáigásaš fidnolaš- ja gearddilaš variašuvdna skuvlla servodatlaš rollii? Ja maid sohkabealli mearkkaša go nieiddat ja bártnit válljejit oahpu?

Prográmma áigu geahččalit hukset bajás dutkama mii gullá dasa ***dahkat ealáhusovdáneami ásahuslažžan*** rievdaduvvon rámmaeavttuid oktavuođas. Lea munni atnit iešguđetlágan ealáhusa vuođđun dutkamii ja dutkat ieshálddašeami, ekonomiija, ealáhusheiveheami ja ealáhusorganiserema rievdadusaid ja movt ođđa eavttut váikkuhit beaivválaš organiseremii, ipmárdussii, árvvuide ja beaivválaš norpmaide.

Birrasa, resurssaid ja hálddašeami dáfus, de orru leat lassáneaddji beroštusriidu gaskal sámi/báikkálaš hálddašangeavahusaid ja eiseválddiid hálddašanráđđenvugiid. Danin lea dehálaš oažžut ovdan eanet máhtu sámi/báikkálaš hálddašangeavahusaid birra ja makkár ipmárdusat, norpmat, árvvut ja miellaguottut leat vuođđun dálá eiseváldegeavahussii. Prográmstivra áigu ovddemusat geahččalit deavdit dán suorggi dárbbuid, erenoamážit luonddudieđalaš beliid, dakko bokte go ovttasbargá eará prográmmaiguin ja oažžu ruđaid eará gálduin.

1980-logu gaskamutto rájes leat ovdánan elemeanttat mat oktiibuot leat ***sámi dearvvašvuođa- ja sosiálbálvalusa*** álgun dainna ákkain ahte dálá bálvalus ii lean heivehuvvon sámi geavaheddjiide. Áigeguovdilis fáttát ja čuolbmačilgehusat dán suorggis sáhtášedje nu viidát go historjjálaččat dutkat sámiid ja dearvvašvuođadoaimmahaga gaskavuođa ja dutkat dálá dearvvašvuođafálaldaga. Ovdamearkkat sáhttet leat buozanvuođaipmárdus, deaivvadeapmi gaskal buohcci ja dikšu/dikšunapparáhta, dikšundutkan, árvvoštallandutkan ja vuohkeovdáneapmi. Jus prográmma galgá sáhttit bidjat ruđaid dán suorgái, lea dattetge dan duohken ahte eanet gáldut addet ruhtadeami.

5 Čađatgaskka vuoruheamit

Nugo oaidnit 4. kapihtalis, de áigu prográmma ruhtadit ollu viiddis fáttáid. Prográmmaáigodagas rievdadallá makkár fáttát leat guovddážis prográmma áicilvuhtii ja ruhtadeami hálddus maid rievddadallá man olu sáhttá deattuhit iešguđet fáttáid.

Dattetge árvvoštallojuvvojit muhtin bealit sámi dutkamis nu dehálažžan ahte prográmmastivra áigu atnit bisankeahtes áicilvuođa daidda. Dat leat:

- oaččuheapmi, dutkanoahpahus ja gelbbolašvuođahuksen
- sámegiella dutkamis
- kultuvrralaš variašuvdna ja máŋggabealátvuohta áiggis ja avádagas
- dutkama etihkka

Vuđoleappot čilgehus dáin vuoruhemiin lea **mielddus 3:n** prográmmaplánii.

Ohccit prográmmii galget čilget prošeavttaid oaččuhanvejolašvuođa. Dat ii mearkkaš ahte oaččuhanvejolašvuođaid haga prošeavttat olgguštuvvet prográmmas, muhto ahte prográmmastivra áigu bearráigeahččat ahte oaččuheapmi šaddá dettolaš elemeantan prográmmas oppalaččat.

Prográmmastivra áigu ráhkadit sierra plána oaččuhandoaimmaide.

Sámegielas lea sierra sajádat sámi dutkamis. Earret identitehtaráhkadeaddji dimenšuvnna mii gielas lea dan dáfus ahte lea gaskaoapmin man bokte muhtin oasi sámi dutkamis julggašta, de das maid lea politihkalaš ja geavatlaš funkšuvdna. Movttiidahttit eanet geavahit sámegiela dutkamis ja dutkangaskkusteamis lea čielga kulturpolitihkalaš mihttomearri, seammás go muhtin oktavuođain lea váttis čađahit dutkama almmá sámegiela máhtu ja gelbbolašvuođa haga. Danin sáhttá dadjat ahte sámegielas lea golmmaoasát posišuvdna ja funkšuvdna sámi kultuvrralaš doaimmas, mas dutkan áibbas čielgasit lea oassin; sihke politihkkan, neavvun ja fágan.

Etihkkabealli vuhtiiváldojuvvo go nanne etihkkadutkama ja bidjá liige áicilvuođa etihkalaš váttisvuođaide iešguđet prošeavttaid oktavuođas. Ii leat dušše sáhka geahččat ahte dutkan dáhpáhuvvá ehtalaš ládje ja ahte dutkama bohtosat gaskkustuvvojit ruovttoluotta sámiide alcceseaset. Lea maiddái dárbu ovdánahttit vuđoleappot, dutkamii vuođđuduvvon ipmárdusa ehtalaš áššiide ja ehtalaš guorahallama ja ákkastallama gálgii vai duste hástalusaid mat sámi servodagas leat, sihke oppalaš dutkanetihka dáfus ja erenoamážit sámi ieštivrema ja mieldemearrideami dáfus.

Prográmma áigu deattuhit duohtandahkat buori balánssa gaskal sámi oktavuođa ja ollisvuođa dutkama, ja dutkama mii čuvge kultuvrralaš variašuvnna áiggis ja ávvosis. Prográmma galgá oppalaččat govvidit dán go bures biđge iešguđetlágan prošeavttaid. Prográmmastivra áigu olles prográmmaáigodaga čađa bearráigeahččat ahte dáid dimenšuvnnaid vuhtiiváldet oppalaš prošeaktačohkkehusas. Jus álgagat mat bohtet dutkanbirrasiin, eai leat doarvái, de sáhttá prográmmastivrii áigeguovdil álggahit prošeavttaid.

6 Prográmma organiseren ja gaskaoamit

6.1 Ásahusstrategiijat

Sámi dutkan dáhpáhuvvá dál vuosttažettiin golmma ásahusas: Romssa universitehtas, Sámi Instituhtas ja Sámi allaskuvllas. Sámi allaskuvla lea áidna ollásii sámegielat ásahus.

Romssa universitehtas lea ovddasvástádus sámi dutkamii Norggas ja lea guovddáš ovttasbargobealálažžan prográmmii. Universitehtas lea Sámi dutkamiid guovddáš. Romssa universitehta dokumeanttat *Sámi strategiijaplána* ja *Čearddalaš medisiinna guorahallan Romssa universitehtas*, maid universitehta lea ráhkadan, leat dehálaš čujuhusat bargui.

Sámi Instituhtas (NSI) lea erenoamáš sadji oktasašsámi čuolbmačilgehusaid dutkamis ja lea leamaš njunnožis máŋga suorggis ásaheami rájes. Instituhtta gullá njuolgut Davviriikkalaš ministtarráđi vuollái, mii maiddái oasseruhtada instituhta. Instituhtta bargá 1998 mearriduvvon *Dutkanplána* mielde.

Sámi allaskuvllas lea sámi oahpaheaddjeoahpu čanastatfunkšuvdna Norggas. Allaskuvla bargá vuosttažettiin skuvlagažaldat (dál leat árvvoštallame O97S) ja guovttegielalašváttisvuođa gullevaš dutkamiiguin. Muhtin eará allaskuvllat maid barget dáinna surggiin. Finnmárkku allaskuvla addá máŋggakultuvrralaš ipmárdusa ja sámi kultuvrra oahpahusa dan vuođul go davvinorgga regiuvdna lea máŋggačearddalaš ja máŋggakultuvrralaš servodat. Davvi-Trøndelága allaskuvllas lea erenoamáš ovddasvástádus lullisámi gillii ja kultuvrii. Budeajju allaskuvllas, mas lea erenoamáš ovddasvástádus julevsámegillii, lea doaibmaplána sámegiel oahpuide ja okta julevsámegiel virgi. Sámi museain lea beroštupmi ovttaiduhttit dutkama iežaset doibmii. Nordlandsforskning Budeajjus bargá sámi čuolbmačilgehusaiguin go lea dutkame areál- ja riddoavádathálddašeami birra, ja Norsk institutt for kulturforskning (NIKU) lea ásahan sámi kulturmuitodutkama virggi.

Sámi arkiiva lea ásahuvvon sihkkarastit sámi dutkanávdnasiid ja das lea dehálaš funkšuvdna dutkanarkiivan. Sámi arkiiva lea ráhkadan plánaid ovdánit šaddat ođđaáigásaš sámi arkiiva-, diehtojuohkin- ja duođaštanguovddážin.

Mihtilmassan dilálašvuhtii lea ahte sámi dutkan dáhpáhuvvá oalle ollu báikkiin, muhto lea unni juohke báikkis. Prográmma áigu bargat ovttas universitehtaiguin ja allaskuvllaiguin nannet sámi čuolbmačilgehusaid barggu dutkanbeali vuođu. Prográmma maid áigu geahččalit dustet dutkanálgagiid iešguđet ásahusain ja guddjet daid stuorát fierpmádagaide, go prošeavttat gullet prográmma vuoruhuvvon surggiide. Deattuhuvvo ahte ásahusaid ovttasbarggus lea geatnegahtti málle nu ahte dat lea vuođđuduvvon ásahusaid bušeahtain ja plánain. Ásahusaid strategalaš ovdamunni maiddái deattuhuvvo, sihke fágabirrasiid dáfus mat juo gávdnojit ja lagasvuohta dutkánsuorgái.

6.2 Riikkaidgaskasaš strategiija

Sámi eamiálbmotdutkamis ferte leat nanu čanastat rikkaidgaskasaš birrasiidda. Veardádus lea dehálaš eanas guovddáš perspektiivvaide ja dutkansurggiide. ON:a eamiálbmoga logijahki 1995-2005 addá erenoamáš rámma sámi ja sámigullevaš gažaldagaid dutkama birra. Logijagis lea ulbmil nannet riikkaidgaskasaš ovttasbarggu vai gávdná čovdosiid eamiálbmogiid váttisvuođaid surggiid dáfus nugo olmmošvuoigatvuođat, biras, ovdáneapmi, oahpahus ja dearvvašvuohta, ja Norggas leat maiddái eará riikkaidgaskasaš geatnegasvuođat eamiálbmot- ja minoritehtavuoigatvuođaid suorggis.

Sámi eamiálbmotdutkan lea maŋemus jagiid šaddan eanet riikkaidgaskasaš guvllot. Fierpmádagat leat ovdánahttojuvvon gaskal Davvikalohta, amerihkálaš nannáma ja Jaskesábi guovllu eamiálbmogiid. Riikkaidgaskasaš dutkanovttasbarggu oassálastin lea hui mávssolaš eamiálbmotdutkamii. Dát dutkan dahkkojuvvo dávjá smávva ásahusain ja/dahje smávva birrasiin, ja dakkár vuođuin oaidná dávjá ahte riikkaidgaskasaš ovttasbargu šaddá vel deháleabbon. Dutkanbirrasiid gaskkas livččii riikkaidgaskasaš gulahallama guovddáš fáddán teoriija ja metodaovdáneapmi oktavuođain gos dávjá deattuha njálmmálaš máhttosirdima ja doahpagat nugo árbevirolaš máhttu ja jávohis máhttu.

Sámi áŋgiruššan riikkaidgaskasaš eamiálbmotdutkamis adnojuvvo dehálažžan suorggi fágalaš ovdáneapmái ja riikkaidgaskasaš ovttasbargui oppalaččat. Prográmma áigu doarjut dán oassálastima ja veahkehit ahte sámi dutkan boahtá oidnosii riikkaidgaskasaš oktavuođain.

6.3 Almmuheapmi ja gaskkusteapmi

Prográmmastivrra mielas lea dehálaš ahte prográmma bohtosiid gaskkusteapmi šaddá nu buorren ja máŋggaláganin go vejolaš. Deattuhuvvo nannosit ahte prošeavttat galget identifiseret iežaset ulbmiljoavkkuid ja ovdánahttit iežaset gaskkustankanálaid. Prográmmas lea erenoamáš ovddasvástádus almmuhit nákkosgirjjiid. Prográmma áigu váldit vuhtii gielladili gullevaš hástalusaid: Lea dárbu jorgalit ja gielalaččat heivehit, sihke sámegiela ja dárogiela gaskkas, ja eŋgelasgillii.

Prográmmastivra áigu ráhkadit sierra gaskkustanplána.

6.4 Vuođđoávdnasiid seailluheapmi, čohkken ja láhčin

Lea guovddáš bargun sihkkarastit ja oažžut olámuddui iešguđet fágaid dálá ávdnasiid ja dieđuid. Norggas leat muđui ollu spesialiserejuvvon ásahusat mat čađatgaskka barget erenoamážit kulturdiehtagiid ávdnasiid čohkket, vurket ja láhčit (giella, historjá, musihkka jv.). Sullásaš doaibmaviidodaga ferte maiddái hukset sámi oktavuođas, ja prográmma rámmas ferte bidjat fuomášumi dáid čuolbmačilgehusaide. Prográmma sáhttá doarjut čohkket, sihkkarastit ja láhčit ávdnasiid go dat árvvoštallojuvvo erenoamáš dárbbašlažžan. Čohkkenbealli gullá erenoamážit sámi kultuvrralaš variašuvnna gažaldahkii.

6.5 Ovttastahttin eará prográmmaiguin

Prográmmas leat máŋga vuoruhuvvon čuolbmačilgehusa mat gullet Dutkanráđi eará prográmmaide. Prográmmastivra lea geatnegahtton fuolahit dárbbašlaš ovttastahttima prográmmas Dutkanráđi eará áššáigullevaš dutkanprográmmaid ja doaimmaid ektui. Erenoamážit Kultur ja servodaga suorggis sáhttet muhtin prográmmat leat áigeguovdilat, go sámi dutkama prográmma álgoálggus áigu váldit ovdan sámi servodaga iešguđetlágan kultuvrralaš ja servodatdieđalaš beliid.[2] Viidáset lea dehálaš čatnat oktavuođaid áššáigullevaš doaimmaiguin Biobuvttadeami ja reidema, Medisiinna ja dearvvašvuođa, Biras ja ovdáneami ja Industriija ja energiija surggiin.

6.6 Prográmma organiseren

Ággan go dál leat válljen prográmmaorganiserema, iige nannensuorggi nugo ovdal, lea ovddemusat danin go prográmma sáhttá váldit vuhtii eanet dárbbuid. Prográmma mielddisbuktá eanet oassálastima Dutkanráđi bealis. Dat addá eanet dynámihka ja buoret ruhtageavaheami hálddašeami. Prográmma sáhttá áiggi mielde varieret fuomášumi nu ahte oažžu vuorrováikkuhusa das ahte ásahit njunušgelbbolašvuođa válljejuvvon surggiin ja sihkkarastit dárbbašlaš viidodaga ja álggaheaddjibarggu. Prográmma maid addá buoret ovttastahttin, fierpmádathuksen ja gaskkustandoaimmaid vejolašvuođa, ja dat sáhttá álkibut seaguhuvvot eará prográmmaiguin ja doaimmaiguin. Dynámalaš dutkanprográmma lotnolagaid aktiivvalaš nákcabidjamiin vai laktá ja "dábálažžan dahká" sámi perspektiivvaid Dutkanráđi eará doaimmaide, nu movt doaibmaplána láhčče, árvvoštallojuvvo leat buoremus vuohkin váldit vuhtii sihke dán dutkama viidodaga ja vejolašvuođa oažžut njunušgelbbolašvuođa.

Prošeakta ásahuvvo go prográmmastivra muhtun muddui bovde ovddidit ohcamiid prográmmačállosa rámmaid siskkobealde, ja muhtun muddui álggaha daid earáladje. Prográmmastivrras lea vejolaš sihke rahpasit almmuhit ruđaid ja bovdet dihto birrasiid ovddidit prošeaktaevttohusaid. Prográmma guovdilastojuvvo fáttáid birra mat čilgejuvvojit 4. kapihtalis, iige leat báljo vejolašvuohta ohcat doarjaga prošeavttaide main leat eará fáttálaš fuomášumit go dain. Vejolaš viiddideapmi prográmma fáttálaš fuomášumis lea dan duohken makkár ruhtadangálduid nagodit oažžut mielde prográmmii.

---

[2] Áššáigullevaš prográmmat sáhttet ovdamearkka dihte leat Čálgoprográmma, Falástallan, servodat ja eaktodáhtolaš organiseren, Riikkaidgaskasaš johtin ja čearddalaš oktavuođat (IMER), Mátkeealáhusprográmma, SKIKT (Diehtojuohkin- ja gulahallanteknologiija Servodatlaš ja kultuvrralaš eavttut), KUNI (Ealáhus- ja innovašuvnnapolitihka máhttovuođđu), Gelbbolašvuohta, oahpahus ja árvoháhkan, Mátkeealáhus ja Regionála ovdánahttin. Kultur ja servodat lea dasa lassin álggaheame oađđa sohkabeali-dutkama ja giellateknologiija prográmma mii sáhttá leat áigeguovdil. Olmmošvuoigatvuođadutkama prográmma plánaiguin leat maid bargame.

6.6.1 Lagabut čilgehus doarjjamálliin

Prinsihpas leat buot Dutkanráđi doarjjamállet prográmmastivrra háldui ruđaid almmuheami oktavuođas. Dát čilgejuvvojit Dutkanráđi jahkásaš gihppagis " Dutkanruđat". Oaččuheami birra lea sierranasat čilgejuvvon čađatgaskka vuoruhemiid mildosis. Vuolábealde namuhit dušše doarjjamálliid mat juogo leat erenoamážat prográmma váste dahje dušše geavahuvvet erenoamáš lági mielde.

Studeantastipeanda
Stipeanda addojuvvo gitta guovtti jahkái. Áigot árvvoštallat vejolašvuođaid heivehit stipeandamálle ekonomalaš rámmaid buoret sámi studeanttaid eallindilálašvuhtii.

Mátkedoarjja ja olgoriikastipeanda
Dábálaččat addojuvvo dakkár doarjja Dutkanráđi ruhtaduvvon prošeavttaid oktavuođas. Sáhttá dattetge das spiehkastit jus leat dettolaš ákkat dasa.

Fierpmádatdoarjja
Doarjja maid sáhttá addit lea sihke mátkedoarjja plánenčoahkkimiidda ja oppalaš doaibmajuolludeamit máŋgga jagi fierpmádatdoaimmaide.

Doarjja loahpahit dutkanbarggu
Dás lea sáhka oanehitáigge stipeanddaid birra (bálkáruđat gitta 6 mánnui) dutkiide geat hálidit loahpahit álggahuvvon dutkanbarggu dahje dieđalaš artihkkaliid. Sáhttá ohcat oastit friddja dutkiid njunušvirgegelbbolašvuođain, dahje bargiid geat ánssášit beassat njunušvirgái. Eaktun lea ahte ásahus veahkeha láhčit dilálašvuođaid buoremusat nu ahte dutki dan áigodagas sáhttá dan áigeguovdilis bargui bidjat olles fuomášumi.

Gealbbolašvuođabajidanstipeanda
Dát lea erenoamáš doarjjamálle man vuođul dutkit ja studeanttat geat erenoamážit dárbbašit dan, sáhttet oažžut sámegiela máhtu. Vissis muddui lea dát áigeguovdil dieđalaš bargiide (6- 12 mánnosaš stipeanda) háhkat vuođu nu ahte studeanttat galget oažžut alla dási oahpahusa ja bagadallama julevsámegielas ja lullisámegielas, ja vissis muddui leat fálaldahkan váldofágastudeanttaide (studeantastipeanda ovtta- guovtti lohkanbadjái) geat dárbbašit davvi-, julev- dahje lullisámegiela máhtu iežaset eará fága váldofágaoahpu oktavuođas.

6.7 Áigeplána ja ruhtadeapmi

Prográmma lea ásahuvvon viđa jahkái 2001-2005.

Prográmma vuođđun lea Dutkanráđi váldoruhtadeapmi. Kultur ja servodaga suorgi áigu jahkásaččat várret unnimusat 3,5 miljovnna ruvnno prográmmii. Bargojuvvo oažžut eanet juolludemiid ja ruhtadeami eará báikkiin vai nagodit ollašuhttit prográmma ulbmiliid.

MILDOSAT

Mielddus 1: Prográmmastivrra mandáhttá

1 Nammadeapmi ja doaibmanáigi

Kultur ja servodaga suorgi lea nammadan prográmmastivrra 01.09.00 rájes. Áigumuš lea viđajagi prográmmaáigodat 01.01.01 rájes 31.12.05 rádjái, ja prográmmastivrra doaibmanáigi lea 6 mánu eanet go prográmmaáigodat vuhtiiváldit dárbbašlaš árvvoštallan- ja gaskkustanbargguid.

2 Barggut

Prográmmastivra galgá čuovvolit Dutkanráđi sámi dutkama nannema doaibmaplána. Konkrehtalaččat mielddisbuktá dat:

- plánet ja álggahit doaimmaid kárten dihte sámi dutkama máhttostáhtusa,
- bargat oainnusin dahkat ja laktit sámi dutkama Dutkanráđi prográmmaide ja doaimmaide, earret eará go:
  - viežžá jahkásaš raporttaid Dutkanráđi surggiin sin doaimmaid birra,
  - muitalit sámi dutkanbirrasiidda ahte lea vejolašvuohta ohcat doarjaga sámigullevaš dutkamii Dutkanráđis sámi dutkama prográmma olggobealde,
  - árvvoštallat vejolašvuođaid fátmmastit sámi čuolbmačilgehusaid Dutkanráđi iešguđet prográmmaide ja fuomášuhttit áigeguovdilis prográmmastivrraide dakkár vejolašvuođaid,
  - ávžžuhit Dutkanráđi prográmmastivrraid leat erenoamáš áicilin ohcamiidda main leat sámi čuolbmačilgehusat,
- fuolahit ahte Sámedikkis jerret geaid sii evttohit miellahttun Dutkanráđi váldostivrii ja suorgestivrraide ja dan ahte sámi gelbbolašvuođa dáhttu árvvoštallojuvvo buot prográmmastivrraid čoahkkáibidjama oktavuođas,
- ovttas Sámedikkiin árvvoštallat ja álggahit ulbmillaš vuogádaga vai lea jámma oktavuohta Dutkanráđi ja Sámedikki gaskkas,
- bidjat ovdan jahkásaš raporttaid Dutkanráđi váldostivrii doaibmaplána čuovvoleami birra.

Dasa lassin galgá prográmmastivra váldit vuhtii Dutkanráđi dutkansuorggi bajitdási strategalaš beroštumiid. Dat sáhttá mielddisbuktit leat gulaskuddanorgánan go Dutkanráđđi galgá buktit cealkámušaid sámi dutkama áššáigullevaš áššiide ja buktit árvalusaid dutkanstrategalaš dokumeanttaide.

Prográmmastivra galgá maiddái jođihit sámi dutkama prográmma. Dutkanprográmma dáfus, raportere prográmmastivra Kultur ja servodaga suorgái. Prográmmastivra ovddasta Dutkanráđi ja das lea ovddasvástádus joksat prográmmaplána biddjojuvvon ulbmiliid ja čađahit daid beaktilepmosiid rámmaid siste maid suorgestivra lea mearridan. Suorgestivra sáhttá dađistaga buktit oađđa hálddašansignálaid prográmmastivrii.

Prográmmastivra galgá erenoamážit:

- almmustahttit dutkandárbbuid, prošeavttaid ja eará gelbbolašvuođabajidan doaimmaid álgagiid dahkat ja árvvoštallat heivvolaš dutkanbirrasiid ja prošeaktaevttohusaid prográmma ulbmiliid ja vuoruhemiid ektui,
- fuolahit ahte prográmma iešguđet dutkanfáttát ožžot muttágis saji prográmma rámmain ja árvvoštallat čađatgaskka vuoruhemiid deattuheami juohke fáttá ektui,
- čuovvolit álggahuvvon prošeavttaid ja eará doaimmaid – maiddái sámi dutkama doaimmaid maid Kultur ja servodaga suorgi álggahii ovdal go prográmma álggahuvvui – kvalitehta, áššáigullevašvuođa ja čađaheami dáfus,
- álggahit dárbbašlaš doaimmaid vai bajida prográmma bušeahttarámmaid ja sihkkarastá ahte prográmma resurssat geavahuvvojit beaktilepmosit biddjon ulbmiliid ektui,
- movttiidahttit fágaidgaskasaš ja máŋggafágalaš dutkamiidda máŋga dutkanbirrasiid ovttasbarggu vuođul ja láhčit dilálašvuođaid nu ahte Norgga dutkit sáhttet ávkkuhit riikkaidgaskasaš dutkama ja olahit riikkaidgaskasaš almmuheami,
- movttiidahttit oainnusin dahkat sámi dutkama ja oažžut almmolaš digaštallama sámi dutkangažaldagain ja muitalit mediaide ja álbmogii prográmma doaimma birra,
- ovdánahttit ja čađahit strategiija movt gaskkustit dutkama máhtu ja bohtosiid iešguđet sisriikka ja riikkaidgaskasaš geavaheaddjejoavkkuide, mediaide ja álbmogii.

3 Fápmudusat

Prográmmastivrra prográmmaplána evttohus galgá ovdanbiddjot suorgestivrii dohkkeheapmái ovdal go dutkanruđat juhkkojuvvojit stuorát prošeavttaide. Dassážii go prográmmačálus lea dohkkehuvvon, de sáhttá prográmmastivra juolludit ruđaid guorahallamiidda go dat leat oassin barggus kártet suorggi máhttodárbbu- ja stáhtusa ja smávit prošeavttaide.

Prográmmastivra ráhkada bušeahttaplána prográmmaáigodahkii, ja jahkásaš bušeahttanotáhtaid ja dieđáhusaid doaimma birra mii ovdanbiddjo Dutkanráđi ovdii. Prográmmastivra juolluda ruđaid fápmudusaid vuođul maid Norga dutkanráđđi lea addán ja prográmmastivrra eará njuolggadusaid vuođul.

Prográmmastivra galgá čađahit iešárvvoštallama iežas barggus ja prográmma bohtosiin doaibmanáiggi loahpas, ja sáhttá gohččojuvvot buktit rávvagiid Dutkanráđđái das movt suorggi dutkama vejolaččat galgá joatkit maŋŋel go prográmma loahpahuvvo. Sáhttá šaddat olgguldas árvvoštallan prográmmas maŋŋel go dat loahpahuvvo. Dutkanráđđi mearrida dan.

4 Prográmmahálddahus

Dutkanráđis lea ovddasvástádus organiseret prográmma čállingoddedoaimma Norgga dutkanráđi dutkanprográmmaid njuolggadusaid mielde. Prográmmastivra sáhttá dárbbu mielde ovdanbidjat fágalaš gažaldagaid Dutkanráđi fágalávdegottiide oažžut cealkámušaid.

Mielddus 2: Prográmmastivrra čoahkkáibidjan

Sámi dutkama prográmma stivrras leat:

Professor Ole Henrik Magga, jođiheaddji
Professor Henry Minde
Vuosttašamanuensa Vigdis Stordahl
Seniorráđđeaddi Eva Haagensen (19.03.02 rádjái)
Ossodatdirektevra Máret Guhttor (19.03.02 rájes)

Mielddus 3: Prográmma čađatgaskka vuoruheamit

Oaččuheapmi ja dutkanoahpahus

Prográmma áigu álgoálggus doarjut juohkehačča gii áigu dutkat sámi ávdnasiid, go fal dárbbašlaš fágalaš eavttuid duođašta. Seammás lea sámi perspektiivvas hui dehálaš ahte *sápmelaččat* ožžot vejolašvuođa gealbudahttit iežaset dutkamii. Dutkandieđáhusas[3] deattuhuvvo ahte "eanet sápmelaččat ožžot vejolašvuođa joksat dutkangelbbolašvuođa, ja ahte oaččuheapmi geavvá stuorát fágalaš viidodagas go dál". Dat boahtá leat prográmma oaččuhanbarggu čađatgaskka perspektiiva, ja áigumuš lea láhčit dilálašvuođaid lášmmadis, heivehuvvon doaimmaide.

Doavttergrádaoahpahusat mat gávdnojit Norggas dál, eai atte erenoamáš sámi fálaldagaid. Sámi doavttergrádastudeanttain sáhttá leat bargobáiki ja sii sáhttet oažžut bagadallama sámi dutkanásahusas, muhto sii eai atte doavttergrádaid ja sis eaige leat erenoamáš sámi doavttergrádakurssat. Doavttergrádakurssaid addet universitehtat ja leat norgga dieđavieruid vuođul.

Orru lunddolaš ahte doavttergrádakandidáhtat čuvvot universitehtaid dutkanoahpahusa oppalaš oahppomearreplána oasi. Dutkiide geat galget bargat sámi birrasis ja geain ii leat máhttu dan birra ovdalaččas, lea dehálaš láhčit fálaldaga mas oažžu oahpu sámi servodaga ja kultuvrra birra ja álggolaš oahpu suorggi čuolbmačilgehusaid birra. Dutkanráđđi áigu geahččalit movttiidahttit lagabut ovttasbargui Davvikalohta- universitehtaid gaskkas sámi dutkanoahpahusa erenoamáš čovdosiid dáfus.

Sámegiella dutkamis

Sámegielas lea sierra sajádat sámi dutkamis. Earret identitehtaráhkadeaddji dimenšuvnna mii gielas lea dan dáfus ahte lea gaskaoapmin man bokte muhtin oassi sámi dutkamis julggaštuvvo, de das maid lea politihkalaš ja geavatlaš funkšuvdna. Movttiidahttit eanet geavahit sámegiela dutkamis ja dutkangaskkusteamis, lea čielga kulturpolitihkalaš mihttomearri, seammás go muhtin oktavuođain lea váttis čađahit dutkama almmá sámegiela máhtu ja gelbbolašvuođa haga. Danin sáhttá dadjat ahte sámegielas lea golmmaoasát posišuvdna ja funkšuvdna sámi kultuvrralaš doaimmas, mas dutkan áibbas čielgasit lea oassin; sihke politihkkan, neavvun ja fágan.

Neavvodimenšuvdna gullá eanas sámi dutkansurggiide, sihke čohkkemii, gieđahallamii ja ávdnasiid geavaheapmái, ja máhttoovdáneapmái sámi árbevieruid ja olggosbuktimiid vuođul. Politihkalaš dimenšuvdna guoská erenoamážit dutkama ja dutkangaskkusteami sámegiela vuoruheapmái, ja giela fágalaš dimenšuvdna fas olggosbuktojuvvo sámegiela lingvistihkalaš guorahallamis, ja buot sámi kultur- ja servodateallin surggiid terminologiija ovdánahttimis. Dutkanráđđi áigu veahkehit ahte sámegiella oažžu ovdánahttinvejolašvuođaid dieđagiellan. Lea ságas láhčit dilálašvuođaid geavahit sámegiela dutkamis ja gokčat unnán dutkojuvvon surggiid. Sámegiel gaskkusteapmái biddjo sierra fuomášupmi. Dan suorgái várrejuvvojit ruđat olles plánaáigodagas.

[3] St.dieđáhus nr 39 (98-98) *Dutkan áigeearus*

Kultuvrralaš variašuvdna ja máŋggabealátvuohta áiggis ja ávvosis

Prográmma áigu deattuhit duohtandahkat buori balánssa gaskal sámi oktavuođa ja ollisvuođa dutkama, ja dutkama mii čuvge sámi girjáivuođa. Dán birra árvvoštallan gártá leat fáddán go Dutkanráđđi ságastallá dutkanbirrasiiguin ja Sámedikkiin. Lea dehálaš oažžut ovdan buohtastahtti beliid ja fáttáid ja surggiid mat dássážii leat ožžon unnán fuomášumi dutkama dáfus. Earret mearkkašumi mii das lea sámi oktavuođas, dat sáhttá addit viiddis máhttoovdáneami maid Norgga servodat dárbbaša sámi kultuvrra ja servodateallima dáfus.

Sámi dutkama etihkka

Dutkanetihkka lea dehálaš áicilvuođasuorgin sámi dutkama oktavuođas. Stuoraservodagas leat váttis árbevierut das ahte meannudit sámiid dutkanobjeaktan. Sámit leat danin hui áicilat sámi fáttáid dutkama ehtalaš gažaldagaid dáfus. Riiddut ahte genehtalaččat dutkat humanosteologalaš ávdnasiid sámi hávddiin lea elemeantan dán máŋggabealát suorggis. Eará lea eahpesihkarvuohta maid sámi servodat dovdá, nugo go ollu eará eamiálbmotservodagat, das movt boahtteáiggis geavahit genehtalaš ávdnasiid maid leat čohkken sámi álbmoga osiin.

Go dutká smávit joavkkuid mat leat hui hearkkit oažžut dihto steampila almmolaččat, de ferte hui várrogas go gaskkusta dutkanbohtosiid. Dás ferte indiviiddaid steampilastima ja identifiserema vára veardidit árvvoštallama vásáhuslaš vuođu ja doaimmaid álggaheami dárbbu ektui vai buorida joavkku dilálašvuođa. Eará ehtalaš bealli lea geatnegasvuohta gaskkustit duktanbohtosiid ruovttoluotta informánttaide.

Makkár dutkanvugiid geavaha, lea hui mearrideaddji ehtalaš gažaldat sámi dutkamis. Dan sáhttá earret eará govvidit go ávdnasiin main galgá dutkat lea, kulturhistorjjálaš hápmi ja vuohki sáhttá dagahit ahte duktanávdnasat rivdet.

Oppalaččat leat danin buorit ákkat dasa ahte dutkit geat galget bargat sámi ávdnasiiguin, berrejit oažžut erenoamáš oahpu áššáigullevaš sámi čuolbmačilgehusain, ja ahte sámi fáttáid sierra dutkanoahpahusa bargu earret eará berre áiccalmahttit dutkanetihka.

Dattetge ii leat dušše sáhka fuolahit ahte dutkan dáhpáhuvvá ehtalaččat ja dutkama bohtosat gaskkustuvvojit ruovttoluotta sámiide. Lea maid dárbu ovdánahttit vuđoleappot dutkamii vuođđuduvvon ipmárdusa ehtalaš áššiide ja návncca ehtalaš analysa ja ákkastallama vai duste hástalusaid mat sámi servodagas leat, sihke oppalaččat dutkanetihka dáfus ja erenoamážit sámi iešstivrema ja mieldemearrideami, riekteipmárdusaid, medisiinnalaš ja dearvvašvuođalaš čuolbmačilgehusaid ja luondduhálddašeami dáfus.

Dutkanprográmma áigu veahkehit dutkat ehtalaš čuolbmačilgehusaid ja bearráigeahččat ahte dutkan mii čađahuvvo prográmmas, váldá vuhtii ehtalaš dárbbuid.